

DĚDICKÉ PRÁVO

V literární pozůstalosti profesora Jaromíra Kincla se vedle rukopisů, které mají víceméně definitivní podobu, tj. rukopisů (přesněji řečeno: autorem osobně provedených strojopisných přepisů), z nichž část už byla předána nakladatelství k vydání nebo další část, po provedení posledních úprav, měla být v krátké době k vydání nabídnuta, dochovaly i holografické fragmentální náčrty monografie o českém dědickém právu.

Profesor Kincl, působící pedagogicky jako romanista i germanista a literárně především jako právní historik evropského raně feudálního státu a práva, vstoupil víceméně výjimečně r. 1979, bylo to při psaní nevelké studie o testamentu šlechtice Kojaty, na pole českých právních dějin. Po příznivém přijetí tohoto příspěvku širší historickou obcí, začal uvažovat o rozsáhlejší práci z oboru domácí právní historie věnované dědickému právu.

Vedle nesporně prvotního osobního zaujetí touto problematikou, reagoval jejím výběrem také na několikrát vyslovené neformální závěry kuloárních debat učitelů katedry právních dějin o aktuální užitečnosti souhrnného zpracování českého soukromého práva v starším období feudalismu, v němž by měly být nově zhodnoceny a doplněny dosavadní, především hmotněprávní poznatky, stojící na výsledcích bádání značně starého, v jádru přibližně stoletého, jak je porůznu přinesly práce Wocelovy, Hanelovy, Kalouskovy, Kaprasovy a Kadlecovy. Jakkoli před kolegy hovořil vesměs o tom, že pracuje „na dědici“, byl si samozřejmě dobře vědom toho, že jeho zkoumání se nemůže vyhnout ani dalším institutům majetkového práva, ani celkové charakteristice právních poměrů feudální rodiny.

Tematikou se zabýval od počátku osmdesátých let s přestávkami až do smrti. Nepospíchal, práce jej zjevně těšila a vícekrát dával najevo, že si s ní kompenzuje nemalé pedagogické zatížení a prioritní překladatelské závazky. K průběžným výsledkům svého snažení byl velmi zdrženlivý, až skeptický. Uvědomoval si, že není českým právním historikem ex professo a často si vlastní názory a konstrukce, k nimž se dopracovával, ověřoval v rozhovorech se svými kolegy-bohemisty, ač jinak se záměrně širšímu posouzení, respektive

každé publicitě svých poznatků jako nehotových a tudíž předčasných záměrně vyhýbal.

Objektivně nelze nevidět, že prof. Kincl vnesl do problematiky kvality, které by mnohý „vyučeny“ český právní historik mohl jen stěží nabídnout. Především hlubokou erudicí badatele o postavení nesvobodného obyvatelstva barbarských států výrazně posiloval srovnávací aspekty tématu a konečně dlouholetými zkušenostmi překladatele z latiny klasické i středověké zvládal snáze klíčovou část heuristické přípravy, totiž výběr a rozbor pramenného materiálu.

Vedle velkého množství výpisků z literatury starší i novější, právnické i historické, domácí i cizí, excerpoval podrobně prakticky veškeré dosud tiskem vydané prameny, když zejména v jejich využití spatřoval nejvýraznější přínos budoucího spisu. Postřehl, že část pramenné základny zůstala stranou pozornosti starších badatelů nebo byla využita jen částečně a nově pořízené svazky některých edic nebyly právněhistoricky zfruktifikovány dosud vůbec. Za nejdůležitější zdroj nepovažoval normativní materii, ale akty aplikace práva: královské a soukromé listiny (in: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*) nebo výtahy z nich (in: *Regesta diplomatica nec non epistolaria regni Bohemiae et Moraviae*), záznamy majetkoprávních dispozic v deskách zemských českých (in: *Reliquiae tabularum terrae*), moravských (in: *Die Landtafeln des Markgrafthums Mähren*) i v deskách dvorských (in: *Tabulae curiae regalis per Bohemiam*), majetkoprávní údaje v knihách půhonných a nálezových (in: *Libri citationum et sententiarum seu*), erekčních knihách pražské arcidiecéze (in: *Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV.*) a konečně v nejstarších českých urbářích (in: *Decem registra censuum Bohemica compilata aetate bellum Husiticum praecedente*).

Poznatky představující ve svém souhrnu mimořádně obsažný, ale velmi obtížně syntetizovatelný materiál si zachycoval celkem nepřilíš promyšleným způsobem v různých sešitech, kroužkových blocích nebo jen tak na rubové straně volných listů papíru formátu A4, jejichž lícová strana byla už dříve popsána k jinému účelu. Dále své záznamy a postřehy zanechával na papírech osmerkového formátu, na kartotéčních lístcích, nechybí ani poznámky v malých „trhacích“ špalíčcích obvykle se vyskytujících v blízkosti telefonního přístroje.

Od konce osmdesátých let začal prof. Kincl psát delší souvislé partie své knihy. Považoval je ovšem jen za první hrubý náčrt, od něhož bylo k definitivnímu znění ještě daleko. Celkem napsal 7 fragmentů většího rozsahu, které jsem označil velkými písmeny A, B, C, D, E, F, G podle stránkového rozsahu, tedy písmeno A přísluší nejrozsáhlejšímu rukopisu, písmeno F nejkratšímu; celkem 240 stran. Na dalších řádcích je podána jejich stručná formální a obsahová charakteristika.

Fragment je tvořen třemi bloky formátu A4, z nichž každý je na přebalové straně nadepsán „*Dědické právo*“ a jednotlivé bloky jsou označeny: *Sešit I*, *Sešit II*, *Sešit III*.

Sešit I.

Obsahuje 56 stran, jako jediný ze sešitů je datován, na první straně uvedeno 14. IV. 1988. Z tohoto sešitu je použito prvních 29 stran v následující ukázce. Zbytek textů je uvozen nadpisem „Rodina v přemyslovském státě 10.-13. století“. Začíná hodnocením dosavadní literatury o staré české rodině, probírá zejména spisy K. Kadlece a J.E. Wocela a přechází k obrazu této instituce, jak se jeví ve světle Výsad Boleslava II., Břetislavových dekretů a posléze nejstarších zachovaných listin. Rozbor začíná podrobným pohledem na pamětní zápis (noticii) o založení kolegiálního chrámu v Litoměřicích (r. 1057/8) knížetem Spytihněvem a na poslední straně sešitu přechází k listině o založení kláštera v Hradišti u Olomouce (r. 1078) vydané moravským vévodou Ottou a jeho manželkou Eufémií.

Sešit II.

Obsahuje 74 stran, navazuje plynule na sešit první. Od str. 6 do str. 22 je věnována pozornost manželství a rodině osob svobodných, výklad vyúsťuje ve shrnutí starého majetkového práva urozených manželů a majetkových právních poměrů ve vévodské rodině. Pokračuje se zkoumáním „údajů o rodině v soupisech a konfirmacích majetku církevních institucí, tedy kostelů a klášterů“ ve 12. - 13. století (str. 23-30), kde je pozornost opět zaměřena na rodinu závislou a na proces majetkové diferenciaci těchto rodin (str. 31-40). Zjišťuje se, jak feudalita zasahovala do majetkových a dědických vztahů svých poddaných (str.40-54) a hledají se rozdíly těchto zásahů mezi poddanými usazenými a neusazenými. Zvláště se v této souvislosti oceňuje vypovídací hodnota listiny Vratislava II. o založení vyšehradské kapituly v r. 1070.

Sešit III.

Obsahuje 44 stran, navazuje plynule na sešit druhý. Do str. 11 pokračuje výklad o selské rodině a její držbě hospodářské jednotky v pramenech uváděné jako mansum nebo aratrum a o jejích prestacích vůči pánovi. Shrnuje se, že úpravu osobního a majetkového postavení poplatných lidí provádí tzv. dvorské právo. Následuje podrobný rozbor různých forem závislosti poddaných na pánovi a zkoumání diferenciaci jejich povinností, jak vyplývá ze třech verzí listiny o založení kolegiální kapituly v Litoměřicích. Na str. 16 si klade autor, podle něj, nejdůležitější otázku: lze z textů litoměřické listiny zjistit „jaký je vztah poddaného člověka k půdě, na které pracoval a ze které odváděl dávky?“ A odpovídá si, že v úvahu připadá jediné ius bohemicum, fakticky spíše než „ius“ mocenský vztah, což nemálo kompli-

kuje otázku dědičnosti závislých areálů půdy, na níž nelze najít určitou a jistou odpověď. Od str. 28 se probírá problém tzv. autotradice poddaného, přesněji prodeje sebe sama za 300 denárů pánovi, který přechází v líčení jiné, svrchovaně zajímavé instituce pozemkově vrchnostenských vztahů, obsažené v testamentu únětického kanovníka Zbyhněva, tzv. dušníků (str.33). Subtilní analýza je završena konstatováním, že „pod názvem poddaný a nevolník se skrývá celá bohatá stupnice poplatnosti a nesvobody“, determinovaná od svých počátků vůlí pozemkového vlastníka. Text sešitu končí náhle v polovině věty.

B -

Fragment tvoří volné listy, uložené v plastických deskách formátu A4, jednostranně popsané, strany číslovány 1-80. Na str. 1-9 se probírají a hodnotí dostupné prameny „pro výklad o vývoji českého a moravského dědického práva a hlavních institucí majetkových práv vůbec“. Zdůrazňuje se proč právě listiny budou „nezbytně východiskem výkladů v majetkovém právu (dědickém právu především) svobodného obyvatelstva Čech a Moravy do konce 15. století“. Následuje obecná charakteristika majetkového a rodinného práva a jeho víceméně stabilních rysů od doby římské až po český přemyslovský stát (str. 9-14), jehož právní řád (souběžná existence práva zemského, kanonického a práv zvláštních) a model rodiny v době 9.-13. stol. v jeho rámci se slibují analyzovat (str. 14-33). Pozornost se však stáčí jen na rodinu nesvobodnou a její sociálně ekonomické vazby (str. 34-46), aby až téměř do konce fragmentu byla podrobena zevrubnému zkoumání naše nejstarší listina knížete Spytihněva z let 1057-8 o založení a dotaci kostela sv. Štěpána v Litoměřicích (str. 46-70). S obdobným cílem se v závěru fragmentu probírá fundační listina moravského vévody Oty a jeho manželky Eufémie, kterou zakládají a dotují klášter v Hradišti u Olomouce.

C -

Fragment tvoří volné listy formátu A4, jednostranně popsané, stránkované 1-38, uložené v deskách, v nichž jsou členům vědecké rady PFUK rozesílány podklady. Na str. 1 si autor položil otázku, kterou jsme již zaznamenali ve fragmentu A - Sešit III., str. 16: „lze ze tří variant litoměřické listiny vyčíst něco o majetkových poměrech vévodou postupovaných lidí, zejména lze něco říci o jejich vztahu k půdě, ze které byli živi?“ Následuje takto zaměřený rozbor příslušné donace, který je literárně vytříbenější, formulačně propracovanější a zřejmě pozdější než totožné partie ve fragmentu A.

D -

Fragment tvoří 8 volných listů linkovaného papíru formátu A4, jednostranně po-

psaných, první strana opatřena nadpisem „*Postavení ženy v dědickém právu*“. Obsahují obecný výklad o principech dědického práva žen především v právu římském. Českými poměry se fragment zabývá minimálně.

E -

Fragment tvoří 7 stran, které byly napsány do sešitu formátu A4. Nadepsán je „*Pretio sunt introducandi*“. Přináší rozbor a komentář těch údajů z listiny vévody Oty a kněžny Eufémie, které se týkají vlastního prodeje závislého člověka za 300 denárů. Tato smlouva už byla probírána ve fragmentu A - Sešit III., str. 28 a dále i na dalších místech.

F -

Fragment tvoří 5 volných listů formátu A4, jednostranně popsaných, první strana nadepsána „*Periodisace*“. Fragment jsem použil do úvodu následující ukázky.

G -

Fragment tvoří 7 stran, napsaných v bloku formátu A4, první strana nadepsána „*Odúmrtí po duchovních*“. V neutříděném a nesouvislém textu se poukazuje na obtížně zodpověditelnou otázku odúmrtího práva panovníka po světském duchovenstvu. Přifazeny jsou některé případy z pramenů.

Stanovit posloupnost výše charakterizovaných fragmentů, ať chronologickou podle doby vzniku, ať věcnou podle pořadí konečného umístění v rámci celého díla je velmi obtížné. Nesporné je, že fragment B měl, jak autor sám uvedl, v rozvržení spisu následovat za celkem (kapitolou ?) o „majetkoprávním postavení lidí závislých – poddaných nevolníků či vůbec cizímu právu podřízených“. S největší pravděpodobností tedy za třetím sešitem fragmentu A. Tato dedukce je však zpochybněna tím, že část fragmentu B (str. 46-80) je věnována právě výkladu o rodinných a majetkových vztazích lidí závislých, navíc výkladu neukončenému. Jakoby se autorův úvodní záměr zabývat se ve fragmentu B rodinnými a majetkovými poměry šlechtické rodiny po několika desítkách stránek vytratil a proměnil v problematiku, s níž se dříve už zevrubně vyrovnal.

Fragment C se obsahově kryje s třetím sešitem fragmentu A, počínaje str. 16, kam jej autor chtěl nepochybně zařadit jako pozdější verzi, když s původním napsáním byl zjevně nespokojen. Dokládá to i drobná poznámka na této straně, v níž je naznačeno, že text od strany 16 bude nahrazen pokračováním zpracovaným na jiném místě. Drobný fragment E se v jiném slovním vyjádření vyskytuje v části A, ale i v části C. A tak jen fragment F měl stát nepochybně v popředí celé monografie.

Předchozí pokusy o stanovení věcné posloupnosti zachovaných rukopisů vcelku zřetelně přesvědčují o tom, že kompletace textu byla jen v počátcích a mnohé z něho ještě vůbec napsáno nebylo. Především ke zpracování dědické posloupnosti po šlechticích už profesoru Kinclovi vyměřen čas nebyl.

Ani snaha o stanovení časové chronologie, v níž fragmenty rukopisu vznikaly, nevede k zjištěním zcela přesným. S výjimkou dvou dat, které autor sám v textu poznamenal, se můžeme pokoušet stanovit čas jejich vzniku jen s přihlédnutím k nepřímým informacím. Sešit I. začal psát prof. Kincl v dubnu r. 1988 a revidoval jej v červenci r. 1991. Část fragmentu B vznikla nejdříve na jaře r. 1991. Tento poznatek vyplývá z druhé nepopsané strany několika listů tohoto fragmentu, na nichž jsou různá data počínaje 20. únorem tohoto roku. Přibližně totéž lze říci o fragmentu C, kde navíc desky, v nichž je uschován, mají na obalu datum 3. dubna 1991. Jiné časové údaje jsem ze zachovaných fragmentů nezjistil.

Historikům je dobře znám jev, kdy o zcela nedávné minulosti, jejíž hranice od současnosti není ještě pevně fixována, jsou naše znalosti leckdy mnohem skrovnější než o dobách dávno minulých. Aby těchto několik faktů o literární tvorbě prof. Kincla nebylo brzy navždy zapomenuto, zaznamenal jsem je pro generaci naší i budoucí v naději, že jednou mohou být někomu k užítku.

V. Kindl

PERIODIZACE

Chceme-li mluvit o vývoji českého středověkého dědického práva, je především třeba vytyčit časovou hranici, ve které budeme proměny pravidel dědické posloupnosti sledovat: terminus a quo je jasný a nepotřebuje zdůvodnění, začneme od nejstarší doby, tam, kde prameny začít dovolují. Termín konečný určuje vydání Obnoveného zřízení zemského (r. 1627): vývoj dědického práva byl v tomto nadekretovaném dokumentu přerušen, lépe snad řečeno – nasměrován jinak: východiskem se staly normy římského práva (resp. obecného práva ve střední Evropě používaného) a hlavně díky tomu vzaly za své prakticky všechny zvláštnosti, které zatím dědické právo v našich zemích charakterizovaly.

Vytčené hranice speciálního výkladu mají oporu i v periodizaci obecně historické, protože pobělohorskou dobou začíná u nás epocha absolutistické monarchie, tedy finálního stadia vývoje feudalismu; časový úsek našeho výkladu bude tedy zahrnovat periodu počátků státu a práva, periodu tzv. feudální ro-

zdobenosti a období české stavovské monarchie. Netřeba snad připomínat, že mezi obdobím roztržičnosti a stavovské monarchie leží krátký, ale z různých aspektů mimořádně významný úsek husitského revolučního hnutí a že tento úsek najde i při výkladu speciálního právního odvětví svůj odraz; lze jej dokonce již předem docela stručně a možná že i docela výstižně charakterizovat: i vývoj dědického práva byl v letech 1419-1434 (1436) přerušen, protože vítězné revoluční síly faktickou cestou začaly prosazovat postuláty, o jejichž prosazení v oblasti dědické sukcese usilovaly již od 14., ne-li 13. století.

Ale nejen husitské revoluční hnutí, také některé jiné historické události umožní vytyčit při sledování vývoje dědického práva další periodizační uzly a tím rozčlenit výklad na kratší časové úseky, které pro detailnější sledování vývoje testamentární i intestátní posloupnosti u nás nejsou bez významu.

Prvým takovým periodizačním zastavením bude rok 1189, rok vydání Statutů Konrádových. Je to sice právní památka v leckterém ohledu sporná, faktem ovšem zůstává, že v nevelkém souboru právních norem nacházíme první normu dědického práva.

Počátky českého práva dědického mohou být zachyceny jen v nejhrubších rysech, protože pramenný materiál je na údaje skoupý: těch pár hagiografií (datování vzniku ještě nejednou velmi sporných), těch několik desítek údajů na stránkách zahraničních kronik, Kosmova kronika a skromný počet listin budou asi sotva kdy stačit k osvětlení otázky speciální, otázky ovšem společensky i ekonomicky nemálo významné.

V základě nelze pochybovat o jednom: srovnávací pravověda již dávno prokázala, že pravidla o tom, jak majetek přechází z rukou generace odcházející do rukou generace nastupující jsou relativně velmi mladá a že ve své nejstarší podobě nejsou tato pravidla jen majetkového charakteru, ale mají v sobě i významný komponent magický, chcete-li mystický. Hmotné věci, které odcházející po sobě zanechali, jsou svými bývalými majiteli tak poznamenány, že jsou to předměty svého druhu, předměty, tvořící hmotný substrát kultu předků, předměty svým způsobem vázané, předměty, jejichž držba zavazuje nové uživatele k jistým ohledům a povinnostem, které jsou ve starších dobách velmi přísné a společensky prvořadě důležité. Jen velmi pomalu se pak tyto mystické prvky z pravidel následnictví oddělují, dílem aby se osamostatnily, dílem aby vůbec zanikly a teprve potom nabývají normy o posloupnosti výrazně majetkový charakter; residua staršího nazírání však i později tu a tam vystupují, např. v tom, že určité kusy z majetku předků se prohlašují za nezczizitelné a jen pro určitý sociální útvar ať již rod nebo rodinu, vyhrazené.

* * *

Výklad o českém dědickém právu lze podávat pouze v jeho historickém vývoji a nezbyvá tedy, než postupně probírat a analyzovat údaje pramenů, jak

se století od století, někdy v kratších, jindy delších časových úsecích objevovaly.

Prameny jsou různého druhu či typu. Zpočátku výlučně archeologické, to znamená pro společenské vztahy jenom málo významné, pro právní vztahy zpravidla úplně němé. Potom se objeví prameny narativní, vypravovací, v našich poměrech nejdříve cizí, většinou stručné, brachylogické, ne právě výmluvné a ke všemu ještě i ne vždycky spolehlivé. Domácí narativní prameny sledujeme od konce 10. století, postupem doby jich přibývá: co do formy vévodí latinsky psané katolické hagiografie či legendy, jak jsme zvyklí říkat, mnohem méně se dochovalo legend staroslověnských, vyrůstajících na půdě ideologie církve východní. Přitom ty i ony jsou jednostranné, všechny vznikají v kružích duchovenstva a jsou projevem vůle a umu příslušníků feudalizující se, či již feudální duchovní aristokracie, jejíž zájmy a cíle také sledují, jednou ve více, jindy v méně otevřené formě.

Legendami se v české historiografii otevírá problematika, která po staletí trvajícím badatelským úsilím našich i cizích historiků zůstává stále problematikou v mnoha problémech otevřenou, a to nejen v problémech dílčích nebo vedlejších, ale i přímo v základních, např. v chronologii. Vždyť kolikrát jen bylo vysloveno poslední slovo o datování proslulého „Kristiána“? Stále se však najdou odpůrci, a ne bez argumentů. Přitom by popsané a potištné stránky od krátkých statí až po několikásvazková díla stačily dnes již málem na malou knihovnu. A nejedná se o názorové diference drobné, v chronologii a časovém zařazení legendy to nejsou měsíce či léta, ale celá staletí (od konce 10. století do začátku 14. století)!

Snad to nebude chápáno jako výraz mysticismu, ani jako projev pohodlnosti a duševní lenosti řeknu-li, že právní historik se našťástí problematikou našich legend důkladněji zabývat nemusí. Neboť ta data, která by mohl zfruktifikovat, jsou vesměs tak skromná a nadto i tak málo spolehlivá, že jich lze užít snad tu a tam k dokreslení obrazu, sotva však k tomu, aby podle nich byla vedena nějaká základní linie historického procesu.

Chronologicky třetím typem pramenů našich právních dějin jsou listiny, zpočátku pohříchu jenom církevní provenience, později se vedle církevních listin objevují i listiny světské, větším dílem panovnické, menším dílem soukromé.

O listinách bylo u nás popsáno již mnoho stránek, třeba však s povděkem konstatovat, že vesměs rozumně a užitečně. V průběhu zhruba možno říci půl druhého sta let dopracovala se česká diplomatika pozoruhodných úspěchů a může se dnes chlubit, že do roku 1278 disponuje přímo vzorovou edicí; srovnatelnou s nejlepšími svazky korespondujících svazků Monument Germaniae.

To je jistě potěšitelný fakt, protože pro právního historika, který chce zkoumat vývoj práva ve státě Přemyslovců, budou listiny vždycky pramenem daleko nejdůležitějším, již z toho prostého důvodu, že formou listin jsou dochová-

ny první kodifikace českého práva, v první řadě pověstná Statuta Konrádova z konce 12. století, také však nejstarší práva městská, jež se objevují ve formě listin – privilegií.

Vedle listin ustupují svým významem i velké prameny narativní, v první řadě Kosmova kronika z prvních dekád 12. století a později větší či menší kroniky další. Je jistě pravda, že v kronikách najdeme nejednou zprávu o právu, jak se užívalo a aplikovalo v Čechách a na Moravě, vypravovací charakter pramenů však údaje zpravidla zjednodušuje nemluvě ani o tom, že při líčení politických dějin může spisovateli zůstat jenom málo místa pro data o individuálních osudech feudálů či dokonce poddaných, které by nejspíše mohly zachytit soudní či mimosoudní praxi v některých odvětvích domácího práva, zejména rodinného a majetkového.

Patrně lze namítnout, že právě z kroniky, z Kosmy pražského, pochází text prvního většího souboru právních předpisů, který z Čech a Moravy známe, údaje o hnězdenských dekretech Břetislavových jsou však tak problematické, že pro dějiny národního práva mají jen relativní cenu. Požadavky, v sedmi článkách formulované, jsou většinou požadavky církve a setkáváme se s nimi v té či oné podobě prakticky ve všech křesťanských státech Evropy. Jejich aplikace v „autentických dekretech“ Břetislavových má především politický smysl: tím že agresor se obává hněvu římské kurie pro násilí nad polským křesťanstvem páchaným a vyhlašuje proto církevní postuláty jako svůj vladařský program, dává jim i svou světskou sankci. O domácím zemském právu se z textu, zapsaného Kosmou, dovídáme jenom málo, nadto data nejsou zdaleka nesporná. Vrátime se k nim ještě příležitostně v souvislosti s výkladem o formě rodiny ve státě Přemyslovců.

Jinak se v našich kronikách s přímou citací právních norem setkáváme jen výjimečně, pokud pak texty nějakou citaci zahrnují, jde zpravidla o dokument politicky významný, např. o nařízení knížete či krále v záležitosti veřejnoprávní, o reprodukci textu papežské buly apod. Na citace tohoto typu je bohatá zejména Zbraslavská kronika, něco málo má již Kosmas a jeho pokračovatelé.

Souhrnně lze tedy nakonec konstatovat toto: až do počátku 14. století jsou prameny k poznání vývoje českého a moravského zemského práva velmi chudé: až do konce 12. století lze zfruktifikovat vlastně jen nepřímé údaje, které nalézáme v listinách, od konce 12. století máme k dispozici trojí verzi tzv. Statutů Konrádových, podstatně se rozmnožují jednotlivé údaje v listinách, jako novou variantu tohoto typu lze uvést i naše první formulářové sbírky, koncem 13. století vznikají pravděpodobně nejstarší části první české právní knihy (tj. sepsání soukromého práva), tzv. Knihy starého pána z Rožmberka. Z posledních let 13. století pocházejí konečně i údaje prvního urbáře, který zůstal dochován (zlomek urbáře biskupství pražského). Je to jistě jenom žeň chudá, nedostatek pramenů v oblasti zemského práva má však významnou a nespornou příčinu: ještě na počátku 14. století je zemské právo české nepsané, tedy

právo obyčejové, které se „volně nalézá“ (a obměňuje) na královských soudech, obsazených českou a moravskou šlechtou. Zemské právo není sepsané, proces se na soudech vede zásadně ústně – to jsou jistě pádné důvody pro absenci jakýchkoli písemností, složitost hospodářské i politické situace nutí však k vedení jisté evidence, proto od vlády Přemysla Otakara II. se setkáváme s nábhý k založení zemských desk.

Relativně bohatší prameny mají od 13. století některá právní odvětví speciální. Ze zakládacích listin měst se vylupují počátky městských práv českých a moravských, zakládací listina často představuje jakoby kodifikaci základních městských práv; kanonické právo, aplikované ve vnitřních vztazích církve, dostává v Itálii definitivní podobu ve velkých sbírkách Gratiana, Řehoře IX. a Bonifáce VIII., v oblasti horního práva vydává Václav II. slavné „Ius regale montanorum“ - pro poznání zemského práva mají ovšem tato „zvláštní“ práva význam zase jen velmi omezený. Neboť „zemské právo“ je právo převážně agrární společnosti, je to právo konzervativní, které se uzavírá cizím vlivům a které si proto uchovává některé osobité rysy ještě po celá dlouhá staletí a musí proto také být vykládáno jen ze sebe samého. Přitom ovšem ani jeho základní instituty nejsou ještě dnešnímu historikovi spolehlivě známy. A pochopitelně - čím dále do minulosti půjdeme, tím více bude přibývat nejistot a otazníků. Zvlášt nahlédneme-li jak se tyto nejistoty staly živnou půdou různých osobitých koncepcí a teorií a jak speciálně právní historikové uvízli již někdy v polovině minulého století v problematice tzv. rodinného nedílu tak hluboko, že vlastně až po naše časy nenajdeme v literatuře pojednání o majetkovém nebo rodinném právu českém, aby nezačalo výkladem o nedílu jako základním institutu málem všeho soukromého práva.

Má-li být předmětem našeho zkoumání naše nejstarší právo dědické a jeho vývoj, narazíme na otázku nedílu pochopitelně hned na začátku, málem dokonce dříve, než začneme. Protože každé dědické právo je ve svých začátcích spojeno co nejtěsněji s právem rodinným, jeho nejstarší normy byly původně jen rozšířením, resp. doplňováním pravidel o dělení rodinného majetku: proto účast (členství) v rodině zemřelého bývá typickou obecnou podmínkou práva nabývat z pozůstalosti. Římské právo se svými dědici - agnáty - může tady sloužit jako vzor.

A tady se objevuje další překážka. Primitivní obyčejová práva regulují totiž rodinné vztahy zpravidla tak, že hlavě rodiny poskytují co nejširší pravomoc nad ostatními členy a proto potom do těchto vztahů zasahují co možná nejméně. Častější zásahy se začínají objevovat až tehdy, když se patriarchální rodina dostává do krize, kdy se začíná osamostatňovat hospodářské i společenské postavení jejích členů, kdy rodina přestává být základní jednotkou hospodářské produkce a vývoj pokročil natolik, že umožňuje samostatnou existenci jednotlivci, bez potřeby širšího zázemí v ochranném příbuzenském svazku.

Postupem doby, jak se zdokonalují výrobní nástroje a jak se rozmnožují zku-

šenosti lidí s opatřováním prostředků k obživě, význam kolektivních forem produkce ustupuje a výrobními jednotkami se stávají kolektivy stále menší a menší. A jestliže se kdesi na počátku tohoto vývoje setkáváme s rody, resp. i se svazky rodů jako základními výrobními útvary, je pro vyšší stadia příznačný rozpad rodů ve velkorodiny, tj. svazky rodin typu pozdějších jihoslovanských zádruh, aby nakonec individuální rodina patriarchálního typu ve výrobní i společenské sféře tvořila přirozenou základní jednotku, ze které vyrůstají i nejstarší obyčejové a potom i psané právní řády.

Třeba konstatovat, že rekonstrukce vývoje od rodových občin k majetkovým poměrům individuálních rodin se nechá vždycky podepřít spolehlivými prameny, ať už jakéhokoliv druhu. Něco dodá archeologie, leccos psané prameny, také etnografie a její srovnávací postupy konfrontující život soudobých primitivů a divochů se zprávami starověkých autorů o barbarských sousedech řeckého či římského světa. Tak mohou objasnit některé závažné problémy předstátního vývoje evropských i mimoevropských národů.

Pokud jde o hospodářské a politické problémy našich zemí, lze tvrdit, že jejich pramenná báze je až do 10. století chudá, nejistá a v mnohém velmi neurčitá. To je také zřejmě důvod obecně známé skutečnosti, že právě o těchto „temných“ dobách bylo v obecné i speciální historiografii vysloveno tak velké množství závěrů a často docela protichůdných tezí, zvláště když se ještě hluboko do 20. století předpokládalo, že Slované ve střední, jižní a východní Evropě procházeli odlišným, specificky slovanským vývojem, který údajně měl být podmíněn prvotní všeslovanskou jednotou, zahrnující – vedle jiného – i jednotné „původní“ slovanské právo. Z toho potom mohla komparativní metodou vyvozovat obecná i právní historiografie nejruznější dílčí závěry, protože z pramenů prokazatelná existence určité instituce v právu ruském či jihoslovanském byla víceméně bez dalšího nepřímým důkazem, že stejná instituce se objevovala i v právu českém, polském a j., i když v českém či v polském pramenném materiálu nebylo po této instituci ani stopy, anebo údaje byly jen velmi neurčité a sporné. Je zřejmé, že tato metoda práce měla nejvolnější pole působnosti v dobách starých, v období vzniku slovanských států a v prvních staletích vývoje státních společností slovanských. Protože skoupost mezerovitosti a často i totální absence věrohodnějších zpráv zrovna jakoby provokovala historiky ke konstrukcím „à la thèse“, k vytyčení protikladu mezi „holubiččí povahou“ Slovanů a „násilnickým charakterem“ Germánů, ke konstatování zásadního protikladu v organizaci rodiny slovanské a rodiny germánské či rodiny ve starém Římě, k tvrzení o zvláštní povaze starého slovanského majetkového práva, o netypickém postavení slovanské ženy ve společnosti atd. Do rámce těchto jakýchsi „slovanských specialit“ patří i učení o nedílu jako nejstarší historicky doložitelné formě zejména české, polské a jihoslovanské rodiny, které se v naší historiografii objevilo již v 19. století, obecnými historiky bylo však toto učení traktováno s jistou opatrností, která se pak ještě zvýšila ve století 20.

Dokonale však ovládlo českou historiografii právní, protože nejvlastnějším tvůrcem teorie nedílu (a i tvůrce speciální nedílové terminologie) byl profesor právní historie na UK Karel Kadlec, od Kadlece pak teze přijal profesor Jan Kapras a Kaprasův žák akademik V. Vaněček hlásal nakonec učení o nedílu (v mírně modifikované podobě) ještě v 80tých letech našeho věku, tedy v době málem stále ještě současné.

K vystoupení Karla Kadlece třeba předběžně říci několik slov. Když roku 1898 publikoval Kadlec svůj spis „Rodinný nedíl čili zádruha v právu slovanském“ byla teorie českého nedílu v právní historii již vlastně vypracována. V 60. letech 19. století ji v základních obrysech aplikoval Jan Erazim Wocel ve spisku o našem starém právu dědickém, s mnoha detaily traktoval později český nedíl zejména Josef Kalousek v monografii „O staročeském právě dědickém a královském právě odúmrtním“ (Praha 1894), leccos o nedílu najdeme i v Kalouskově základním díle „České státní právo“ (Praha 1892).

Karel Kadlec v podstatě převzal učení Kalouskovo (ve své knize se také na ně odvolává a svůj soustavný výklad odkazy na Kalouska leckdy přerušuje), z vlastní invence obohatil však terminologii nedílové teorie (od Kadlece pochází termín nedíl, který se v našich starších pramenech vůbec neobjevuje a teprve od 13. století může být opírán o adjektiva *divisus* – *indivisus*, od 14. století o české výrazy *dílný* – *nedílný*) a hlavně – prohlásil moderní jihoslovanickou zádruhu za finální stadium vývoje rodových či rodinných majetkových pospolitostí, které byly všem slovanským národům ve starších dobách vlastní. Jak už bylo řečeno, Kadlecovo učení o nedílu se v české právní historiografii stalo závazné pro výklady jakýchkoliv institutů nejstaršího zemského práva. Netřeba zdůrazňovat, že zvláště významnou úlohu hrálo při analýze poměrů majetkoprávních, přímo jakousi páteří musilo samozřejmě být při výkladech o právu dědickém.

V moderní právní dogmatice je dědické právo klasifikováno jako zvláštní právo majetkové, které spolu s právy věcnými a právy obligačními tvoří jakousi třídu práv k věcem – „*iura quae ad res spectantur*“. Tato práva mají u práv věcných a obligačních vyhraněnou povahu práv působících buď absolutně (práva věcná), nebo relativně (práva obligační), dědické právo je povahy smíšené, neboť některá dědická oprávnění mají absolutní, jiná jen relativní povahu. Tak to alespoň tvrdí právní systémy, vyrůstající ze základu římskoprávního. Dědická práva mají však jistou osobitost i z hlediska jejich historického vývoje: tato práva nebyla totiž v nejstarší době jenom práva majetková, protože na dědice původně přecházela i některá oprávnění (či spíše povinnosti) náboženského charakteru, např. péče o kult a slavnosti předků, domácích bohů, rodových svatyní nebo obětíšť a pod. Třeba ovšem dodat, že v době historické patří do dědických práv z této sféry již jenom zbytky, jisté přežitky, takže na vyšším stupni vývoje má právo dědické již charakter výrazně jednotný, je to právo jen majetkové.

Nebude zbytečné, budeme-li již nyní konstatovat, že dědické právo již jen tohoto vyššího typu zná i staré zemské právo české.

Z historického hlediska má ovšem dědické právo ještě zvláštnost další. Lze totiž obecně konstatovat, že ze tří odvětví majetkových práv je právě toto právo nejmladší. Jeho základní pravidla vznikají sice paralelně s právy věcnými i obligačními – objevit se ostatně musí, protože lidský věk je relativně krátký a přechody práv z jedněch subjektů na druhé musí proto být rovněž relativně časté a určitá pravidla těchto přechodů jsou tedy nezbytně nutná – ve srovnání s právy věcnými a obligačními se však pravidla dědická vyvíjejí zpočátku velmi pomalu, takže někdy po celá dlouhá staletí postačí doslova pár norem, vedle kterých se pravidla o vlastnictví, resp. výměně statků rozvíjejí bouřlivě, a to kvantitativně a kvalitativně. A protože těch málo dědických pravidel má většinou z počátku formu nepsanou, obyčejovou, najdeme v literatuře někdy i tvrzení, že ve staré době není dědické právo známo vůbec. O našich poměrech to například ještě počátkem 20. století tvrdil pražský německý historik Rudolf Koss. (Budeme mít ještě dosti příležitosti seznámit se s jeho koncepcí podrobněji.)

Dědické právo má konečně ještě jednu zvláštnost, kterou úmyslně uvádíme nakonec proto, že z ní budeme vycházet při našem dalším výkladu. Platí obecně, pro lidskou společnost na celém světě a pro právní řády všech zemí, že dědické právo vyrůstá v nějtěsnější spojitosti s právem rodinným, že vlastně po dlouhou dobu je přímo jaksi součástí rodinného práva. Protože rozumíme-li pod pojmem dědické právo soubory pravidel, podle kterých se řídí právní osudy majetku (a původně i některých oprávnění nebo povinností kultovních) po člověku zemřelém, platí nezbytně, že až do té doby, než postupující civilizace (tedy jinak řečeno: rozvoj výrobních sil) umožní jednotlivci, aby stál úplně na vlastních nohách a mohl úspěšně existovat zcela nezávisle na lidech ostatních, budou i osudy majetku člověka vždycky do určité míry závislé na osudech širšího i užšího kolektivu těch, které člověk k zajištění své existence potřebuje. A protože se tyto ochranné kolektivy jaksi přirozeně vyvíjejí na základě pokrevenských vztahů, poznamenávají kognáti původně rodového, posléze jenom rodinného svazku osudy každého jednotlivce, a to za jeho života i po jeho smrti. Potud je potom také dědické právo jen odvětvím práva rodinného, protože institut soukromého vlastnictví, který je předpokladem každé dědické posloupnosti se ve výrazné podobě rozvíjí teprve v době, kdy pokrok v produkci hmotných statků umožnil a podmínil rozpad velkých rodových kolektivů na individuální rodiny, pohřichu již patriarchálního typu.

V našich podmínkách k této individualizaci došlo již před počátkem 9. století, tedy dávno před tím než historické prameny začnou soustavněji vypovídat o společenských poměrech obyvatelstva našich zemí. Jako vyšší organizační a produkční jednotka se u nás zřejmě zhruba od stejné doby objevuje sousedská obecina, nevelká koncentrace individuálních rodin, mezi kterými sice ještě exis-

(2)

Neuděšený star pramenů zjednodu-
je jeleň, jež s prostého království
mimo "rozměni" do konce 13. století
(skutek do nyní v příměstí) jsou
s dopadci pouze pramenů neustávajících,
tedy lesů a legendy o životě mladých,
vlastní neustávajících pramenů jako je
jeleň listiny. Přes konce 13. století
a obyčejně první učebně, první skutečné
významí skutečného obyčejného první učeb-
ho (Kniha skutečného života s království),
první učebně (skutečné výdání) skuteč-
ného života (Dus regale moribus cum)
a domácích skutečností 14. století skutečného
pramenů skutečného skutečného skutečného, s
skutečností skutečného skutečného skutečného
a skutečností, skutečností a skutečností skuteč-
ného skutečného a, Kniha skutečného skutečného

tují, ale již také vůbec nemusí existovat příbuzenské svazky, ukazující na bývalou občinu rodovou, která sousedskou – teritoriální občinu vývojově předcházela. O bývalých držbách rodových svědčí v podstatě již jenom názvy některých lokalit, zemědělské osady – vesnice jsou již aglomerace výrazně ekonomicko – organizační: jejich základní články – rodiny jsou drženy pohromadě ne pokrevenskými pouty, ale potřebami střídavého hospodářství. Proto se také vedle sídelní formy vesnického typu mohla u nás prosadit i forma samostatných dvorů (Einzelhöfe) a i ta velmi záhy, ještě před počátkem doby historické.

Skutečnost, že sídliště vesnického typu jsou již v době, která předchází vzniku a rozvoji měst v našich zemích, aglomerace jednotlivých rodin, lze bez větších obtíží dokazovat listinným materiálem (pokud jde o vesnice svobodné i poddanské). Struktura poddanských vesnic je zvláště plasticky patrna z urbářů 14. a 15. století. Vezmeme-li za příklad „conscriptio bonorum“ roudnického kláštera Panny Marie z roku 1338, nebude jistě třeba pochybovat o tom, že dlouhý soupis jmen, který je uveden ve vsi Šlapanice (Emler, str. 6), je soupis otců rodin, které žijí v poddanských chalupách vesnice (ze 37 jmen není žádné jméno ženské, v době zápisu tedy ve vsi patrně nevedla zemědělskou usedlost ani jediná vdova), stejně bychom mohli interpretovat i údaje z urbáře kláštera chotěšovského z roku 1367 (Emler, str. 23 a násl.) a další. Dalo by se patrně namítnout, že uváděné údaje jsou z materiálu mladého, který pro počátky a první etapy vývoje přemyslovského státu nemá žádnou vypovídací sílu, výrobní vztahy se však v agrární produkci vyvíjely tak pomalu, že sotva lze předpokládat nějaký výraznější zvrat v institutech právních, zvláště ne v tak konzervativním odvětví, jako je právo rodinné: monogamní rodina patriarchálního typu zůstává od 9. - 10. století základním článkem systému drobné svobodné či nesvobodné malovýroby, která je pro evropský raný feudalismus tak typická.

Bylo již řečeno dříve, že rodina, resp. právní úprava postavení rodinných příslušníků a jejich vztahu k rodinnému majetku je východiskem vývoje dědického práva v každé společnosti, protože základním znakem každého dědického systému je právní úprava přirozeného procesu střídání generací, řešení kolize, která nezbytně vzniká „z nesmrtelnosti“ majetku a smrtelné podstaty jeho vlastníků a uživatelů.

Proto i náš pokus o analýzu a charakteristiku českého dědického práva musí vyjít z rozboru rodinných poměrů a to osobních i majetkových.

RODINA V PŘEMYSLOVSKÉM STÁTĚ 10. - 13. STOLETÍ.

Proti zvyklostem dějepisné práce vyjdeme při řešení tohoto problému z literatury, k pramenům obrátíme pozornost až později. Je to jistě postup neobvyklý, zdá se nám však, že v těchto souvislostech má své oprávnění: literatura se svými stanovisky pomáhá totiž pochopit již předem leccos ze složité problematiky pramenů a pro výklad je proto výhodnější stojí-li před nimi.

Obraz rodiny v prvních staletích existence přemyslovského státu je v literatuře nejednotný a také i dosti neurčitý. Obecně se uznává, že výrazně převládajícím typem základního článku společenského soužití je monogamní malá rodina, tvořená otcem, matkou a dětmi. I Karel Kadlec, reprezentativní autorita teorie nedílového zřízení, má za to, že v 11. a 12. století byla u nás „velice rozšířena prostá rodina slovanská ... totiž rodina sestávající jen z rodičů a svobodných dětí ...“; Kadlec jen dodává, že prostá rodina ovládána byla týmiž pravidly obyčejovými jako rodina složitá (str. 75) – jako tedy tzv. nedíl.

Adjektivum „slovanská“ nestojí v textu náhodně, Kadlec je stoupcem učení o původně jednotném „slovanském právu“, jehož osobitosti bývají zpravidla konfrontovány buď s právem římským, anebo – častěji – se zvláštním, původně rovněž jednotným právem germánským, ze kterého se postupnou diferenciací zrodila jednotlivá „národní práva“ germánská, tak jako u Slovanů vznikla národní práva ruská, polská, chorvatská aj. Tradice této koncepce se od dob Fr. Palackého táhne u nás ještě hluboko do 20. století, když vítězstvím „slovanské velmoci“ ve druhé světové válce dostala nečekaný stimul, jenž ji – kritikou srovnávací pravovědy málem již vyvrácenou – probudil k novému životu.

V rámci původního jednotného slovanského práva měla zvláštní podobu i slovanská rodina, která pro historiky byla přímo úhelným kamenem výstavby humanistickými a demokratickými tendencemi prostoupeného právního systému slovanského, tedy institucí, která jaksi „in nuce“ humanistické a demokratické trendy v sobě ztělesňovala. Toto stanovisko, formulované obecnými historiky, převzali v naší historiografii již v polovině minulého století i historikové právní, aby později jeho základní téze znovu a znovu opakovali, rozvíjejíce je (či spíše doplňující je) různými detaily, porůznu posbíranými v pramenech.

Jan Erazim Wocel nebyl sice právník, v rámci „spisování historie umění a vzdělanosti národa českého“ vydal však v roce 1861 nevelké pojednání „O staročeském dědickém právu“, které z něj – ačkoliv se takové klasifikaci sám v úvodu pojednání bránil – předchůdce speciálních historiků práva (Hanela, Kalouska, Čelakovského a Kadlece) stejně udělalo.

Wocelův výklad o staré české rodině je charakteristický nejen pro odbornou literaturu, které předcházela, ale i pro literaturu dob pozdějších. Odhlédneme-li od skutečnosti, že Wocel věří ještě rukopisům, je jádrem jeho rekonstrukce

konfrontace rodiny slovanské (a tedy i české) s rodinou germánskou a rodinou, známou z římského práva.

Obraz staré římské rodiny lze podávat na základě bohatého pramenného materiálu, zejména právního, a již díky tomu právní normy mají tendenci reálné vztahy absolutizovat, převádět na společensko-politické postuláty a logicky do uzavřeného systému propojovat, proto se dostane nakonec do právní normy leccos, co nemá v reálném životě a praxi korespondující článek a právní obraz je proto obraz skutečnost zkreslující. O normách římského rodinného práva lze zcela jistě tvrdit, že zkreslují skutečnost více, než ji normy zkreslují v právních odvětvích jiných. Protože římská rodina je podle práva instituce tak dokonalá a hoblíkem logiky tak důkladně opracovaná, že již předem budí podezření, že v reálu života bývala obvykle trochu jiná. Tím více se ovšem potom hodí pro konfrontaci s podobami rodiny ve společnostech jiných a časech odlišných.

Posuďme sami: rodina římských právních pramenů je dokonalá rodina patriarchální: otec – hlava rodiny je jediný plnoprávný, ničím neomezený člen rodiny. Všichni lidé ostatní, kteří do rodiny patří, jsou v jeho moci, všechny věci (veškerý rodinný majetek) má hlava rodiny ve svém vlastnictví. Proto jen otec může právoplatně rodinným majetkem nakládat, žádný z ostatních příslušníků rodiny nejen disponovat majetkem nemůže, ale nemůže ani žádný majetek mít, takže to co nabyde, nabyde ne pro sebe, ale pro otce. A nejenže nemůže mít žádné právo k věci, nemá dokonce ani právo na vlastní život, protože otcova „potestas vitae necisque“ zbavuje hlavu rodiny jakékoli odpovědnosti i za smrt synů, dcer a podřízených osob jiných.

Proto porovná-li Wocel a říká-li: „Rodina germánská podobala se na mnoze rodině starořímské“ (str. 8), je jistá zvědavost nepochybně namístě. Již proto, že na jedné straně rovnice je v podstatě určitý člen, rodina římské společnosti na začátku vývoje státního života, tedy římské republiky – proto „rodina starořímská“. Na druhé straně stojí „rodina germánská“, tedy patrně rodina, jakou znali Germáni v době, kdy se o germánských kmenech ve světě vědělo tak málo, že bylo možno přehlížet kmenové rozdíly a do určité míry typizovat bez větších ohledů na konkréta. Tedy asi tak, jak zpracovával materiál Cornelius Tacitus ve své Germanii.

Ale Wocel stojí na jiném stanovisku. Vychází z romantické koncepce germánského a slovanského světa a z vykonstruovaného protikladu, který prý mezi Germány a Slovany existoval. Protiklad se samozřejmě promítal i do charakteru a podoby rodiny. A zatímco prý rodina slovanská, „založena byla na zásadě humanitní, čistě lidské“ (str. 8), byla rodina germánská jen nástrojem „bažení po nadvládě, slávě a hmotném zisku“, byla to organizace, přizpůsobená vojenským cílům, které determinovaly všechny stránky života Germánů. Proto si podle Wocela germánská a římská rodina byly blízké a podobné, i v germánské rodině soustřeďoval otec, „veškeré právo rodiny“ a vládl nejen rodinným majetkem, ale měl svrchovanou moc i nad rodinnými příslušníky, a to v podstatě

bez ohledu na jejich věk, ať šlo o muže či ženy. Wocel uvádí ve prospěch srovnání Germánů s Římany ještě některé argumenty další, ne všechny lze však pochopit a ne se všemi možno vyslovit souhlas. Střízlivé porovnání údajů ukazuje však mnohem spíše na podobnost mezi rodinou slovanskou a rodinou germánskou, zatímco rodina římská musí vždycky stát jaksi izolovaně, již pro svůj zčásti umělý, juristicko-logický charakter. Ale Wocel píše zcela zjevně „à la thèse“ a prozrazuje to již leckdy trochu neurčitý, jindy zase ne docela logicky zkloubený výklad pramenného materiálu, zvláště mluví-li o rodině národů germánských. Jinak by sotva mohl tvrdit, že otec rodiny vládl vším rodinným majetkem, když je dobře známo, že synové měli již za otcova života jakési „čekačí právo“ na nemovitý majetek, který se dědil po předcích a že otec toto právo musel respektovat, nemluvě ani o tom, že dospělý syn mohl otce žádat o oddělení části tohoto rodinného majetku (tzv. Abschichtung) a o osobní osamostatnění. Je také více než sporné překládat termín „mundium“ (Munt) prostě jako „pravomoc čili správa“, když termín v prvé řadě znamená „ochranu“, „záštítu“, zkratka vztah, vyrůstající z morálky a ne ze síly. Zvláštní, a ne docela pochopitelné je i tvrzení, že systém wergeldů je charakteristický pro „kruté panování živlu aristokratického“ v germánském světě. Jakou funkci měly potom „peníze za hlavu“ nebo viry u Slovanů a jak se lišily od vergeldů? Ostatně byla zásada rovnoprávnosti v užívání rodinného jmění opravdu takovou zvláštností u Slovanů? Mohli bychom dávat otázky dále, řečené však již postačuje. Jde ostatně o autora více jak sto let starého, zapomenutého, koncepce sama není však dodnes úplně překonána. Živí ji historiografové z obou stran: protislovanské výpady jsou charakteristické zvláště v koncepcích některých historiků západoněmeckých (do druhé světové války se protičeskými útoky vyznamenávali hlavně němečtí historiografové, žijící u nás), protigermánské – častěji však nekriticky pročeské, resp. proslovanské – najdeme v naší odborné dějepisné literatuře staršího i nejnovějšího data.

Je možno konstatovat, že o nejstarším období dějin přemyslovského státu existuje dnes již velmi obsáhlá odborná i populárně vědecká literatura. Zaměříme-li však v ní svou pozornost na problematiku rodiny, manželského a rodinného práva a konečně problematiku práva dědického, uvidíme, že si nikdo na nadbytek informací stěžovat nebude, že o této problematice se psalo velmi málo a když už, tedy zpravidla bez ohledu na časovou posloupnost, takže nejednou se argumentovalo pramennými údaji, které jsou o celá staletí mladší. To bylo nepochybně vyvoláno nedostatkem pramenného materiálu, který je bohatý teprve pro 14. století, 13. století – pro staré české dějiny svým způsobem klíčové – má již údajů daleko méně, do 12. století je pak k dispozici opravdové minimum, a jsou to ještě většinou jen data docela všeobecná, která nedovolují nějaké pevnější závěry. Konkrétně lze shrnout takto: narativní prameny (tedy hagiografie – legendy a Kosmova kronika) obsahují jenom povšechné údaje a pro charakteristiku právních vztahů v rodině prostě nestačí. Zbývají listiny,

těch je ovšem do počátku 13. století relativní nedostatek, nadto pocházejí jenom menším dílem od osob soukromých, většina byla vystavena panovníkem anebo nějakou církevní institucí.

Probíráme-li listinný materiál, který pochází z prvních století vývoje státní společnosti v našich zemích, tedy pročítáme-li dokumenty, jak je v prvním dílu svého diplomatického kodexu chronologicky seřadil Gustav Friedrich, setkáváme se zpočátku téměř výlučně s listinami veřejnoprávního charakteru, které jsou svědectvím o vztazích či událostech zásadního politického významu. Týkají se především postavení katolické církve, jejího majetku a její společenské aktivity, pro jednotlivce je v nich místo jen potud, pokud jde o osobu vysoce postavenou, ať již je to člověk světský anebo osoba duchovní. A tak prvním dokumentem širšího dosahu je zpráva o zákonodárné činnosti vévody Boleslava, který roku 992 v přítomnosti svých šlechticů zmocnil biskupa Vojtěcha, aby rozlučoval manželství, která byla uzavřena proti zákazu kanonických norem mezi blízkými pokrevními příbuznými. Dále měl biskup dbát na to, aby se kostely budovaly na místech vhodných a aby církev vybírala ke krytí svých potřeb desátky.

Zákaz uzavírání manželství mezi pokrevně příbuznými není nijaké specifikum českých či moravských poměrů. Je to residuum rodově organizované společnosti, proti kterému církev vystupovala ve všech evropských raněfeudálních státech, a to nejen v 10. století, ale i ještě později. To znamená, že kanonický zákaz narážel v praxi denního života na odpor, podmíněný patrně přežíváním pospolitých forem držby nemovitostí (tedy rodových a potom sousedských občin), které osoby pokrevně příbuzné udržovaly v blízkosti, na větším či menším zemědělsky kultivovaném teritoriu. Boleslavův edikt dokládá, že manželské a rodinné vztahy byly u nás již odedávna regulovány nejen obyčejovým právem zemským, ale i právem cizím, nadstátním psaným právem křesťanské církve.

Zpráva v Boleslavově ediktu říká ovšem o charakteru rodiny za raného feudalismu jen velmi málo, je ostatně na slova skoupá; ale ani daleko výmluvnější dekrety vévody Břetislava z roku 1039, vyhlášené nad hrobem sv. Vojtěcha v Hnězdně, nejsou obsahově tak bohaté, jak bychom očekávali, zvláště uvážíme-li, že z dvanácti článků se manželství a rodiny týkají čtyři, tedy celá jedna třetina textu. Ale jsou to vlastně hlavně postuláty křesťanského učení, tedy postuláty nadnárodní ideologie římské církve, které koncipoval patrně biskup Šebíř, Břetislava na výpravě do Polska doprovázející: příkazy jsou akomodovány domácím poměrům českým, na několika místech autor textu možná i samostatně rozvíjí kanonické principy, protože pro sankce nenajdeme vždycky analogii v soudobém pramenném materiálu – tak např. sankci zotročení a prodeje do ciziny pro partnera, který zavinil rozvrat manželství, stejně i boží soud a pokuta v případě, že jeden z manželů je usvědčen z excesů v erotickém soužití páru. Nad textem Břetislavových dekretů visí celá řada otazníků, které jejich hodno-

tu zpochybňují, proto i údaje o manželství a rodině třeba brát s rezervou, údaje samy jsou ovšem stejně dosti obecné a neříkaly by mnoho ani v situaci, že by pocházely z pramene naprosto nesporného.

Dostáváme se tedy k listinám, ty jsou ovšem v dobách počínajícího historického vývoje jenom málo početné a chceme-li nadto na ně uplatňovat ještě určité obsahové hledisko – tj. hledat jen údaje o manželství a rodině, zůstane nám nakonec v rukách jenom pár textů.

Prvním z nich je známý pamětní zápis (noticie) o založené kolegiálního chrámu v Litoměřicích vévodou Spytihněvem. Text zápisu se dochoval v trojí podobě: forma A pochází podle Friedricha z druhé poloviny 11. století, z doby založení kostela (kolem roku 1057), forma B představuje soupis majetku kostela z konce 12. století, forma C je falsum z počátku století 14.

Z objektů, kterými vévoda dotuje kolegiální kostel, budí pozornost především závislosti lidí, kteří jsou tradováni s půdou i bez půdy. Již z textové formy A je zjevné, že stupeň závislosti nebyl u všech stejný, někteří patrně žili již v závislosti osobní, pro jiné dotace vévody znamenala vlastně jenom změnu osoby oprávněného, na místě vévody měl napříště na dávky či pracovní přestace nárok duchovní ústav.

Zdá se, že na osobní závislost ukazují ty položky dotace, které spolu se zavázaným uvádějí i členy jeho rodiny, také jsou-li postupovány jen osoby zavázaných, jde nepochybně o vázanost osobní, někdy zřejmě i vázanost nejtuzšího druhu: nelze např. pochybovat o tom, že 30 darovaných děvčat – dělnic (puellae operatrices) jsou vévodovy otrokyně, které pracovaly na statcích (možná že v tkalcovnách, v dílnách na výrobu textilu, jak je známe i odjinud, např. od Franků).

Naproti tomu tam, kde se zavázaným člověkem je postupována kostelu také půda, jde o závislost volnějších forem, není vyloučeno, že mezi nimi byli i lidé osobně svobodní, zavázání pouze věcně – ekonomicky. Na bližší určení postavení tradovaných lidí brachylogická dikce listiny ovšem nestačí. Nestačí však většinou ani na zodpovězení otázky, zda zavázaný je postupován sám, anebo zda přechází na nového pána i se svými lidmi, v první řadě se svou rodinou.

Výslovně s rodinou tradoval vévoda řemeslníky různých profesí, kteří byli usazeni po hradeckých obcích vévodských a byli povinni uspokojovat potřeby vévodova dvora pracemi či výrobky řemeslnickými. Donace těchto lidí je v textu dokumentu uváděna na prvním místě, zřejmě proto, že byla zvláště významná: jejím cílem totiž mělo být osvobození duchovních litoměřického kostela od všech světských starostí – ab omnibus terrenis negotiis – aby se mohli plně věnovat jen činnosti duchovní. Textace místa není bez problémů, lakonická řeč vymezuje objekt donace jen mlhavě, jisté však je, že řemeslníci jsou převáděni se svou celou rodinou, a že je to na první pohled obyčejná normální rodina, tvořená rodiči a dětmi, resp. řemeslníkem – mužem „cum uxore et filiis filiabusque“. Tento bližší údaj se ovšem v celém textu objevuje jenom právě jednou,

všechny ostatní tradice závislých lidí se již zaznamenávají jen podle mužů, resp. podle hlav případných domácích společenství a lze proto usuzovat pouze odhadem podle okolností: že vinaři, tradovaní se dvěma vinicemi, přecházejí spolu se svými rodinami, stejně jako 12 rustiků z Litoměřic a 12 rustiků z Bíliny, naproti tomu „puellae operatrices“ jsou nepochybně tradovány samy.

Zajímavé je, že v textu formy A nebyl původně žádný z tradovaných lidí uveden podle jména. Teprve v dodatečném přípisku na konci dokumentu je v dnes neznámé vsi (Desecripi) postupován „homo nomine Zlaton cum filiis et fratre“ – tedy vdovec Zlaton s dětmi a se svým bratrem, jiná ruka připsala k doplněnému textu později ještě „nomina rusticorum, qui sunt de ista civitate“ – tedy patrně jména oněch 12 rustiků z Litoměřic, jak uvedeno výše: je to 9 mužských jmen, rusticus Dobrad je převáděn spolu s bratrem. I když připojené dodatky nejsou právě spolehlivou oporou pro určení interpretačního pravidla, zdá se, že zápis tradice jménem muže představuje běžný, normální případ, kdy je tradován otec rodiny, se kterým jaksi mlčky přechází manželka a děti, anebo neženatý muž, který teprve rodinu založí. Odchytky od normálu se uvedou výslovně: muž bez manželky, ale s dětmi a bratrem (Zlaton) v případě Dobráda dva bratři.

Textová forma B (z konce 12. nebo počátků 13. století) se v řadě míst odlišuje od formy A, z našeho hlediska jsou důležité odchytky v uvádění jmen tradovaných lidí. Pro A jakoby jména lidí nebyla důležitá, konkrétní osoby se zapisují až na samém konci textu, v dodatečně připojeném dovětku, pokud se setkáváme se jmény, jsou to jen názvy lokalit. Naproti tomu ve formě B jakoby šlo především o tradované osoby: proto zhruba uprostřed textu, po víceméně shodném soupisu poplatných vsí, následuje v B dlouhý výčet jmen závislých, které kolegiátní kostel dostává: všechno jsou to mužská jména, skoro u všech je zapísáno zaměstnání, skoro u všech stojí také údaj o půdě, na které jsou usazeni. Typicky takto: „... Hoc campanarius cum terra, Cozel oinitor cum terra, ... Mach carpentarius cum terra“ atd. Odchytky jsou výjimečné a týkají se buď držby půdy („Matic cum terra et aliam habens Lucove“; „... Ostas rusticus cum terra et aliam habens Prosmiech“; „Rozroy... cum terra ad II aratra“; „Crisan“ s pozemkem, který dostal jako směnu atd.), anebo postavení závislých lidí: [v Třebouticích] „Rozroy et frater eius Ostas cum terra“; [v Dražejovicích] „Radek custos apum cum filio Znoyen et cum terra“ – jen tyto dvě odchytky, obě jasné: hlídač včel Radek je vdovec, bratři Rozroy a Ostaš drží areál, na kterém patrně hospodařil jejich otec. U všech ostatních vyjmenovaných mužů nutno předpokládat, že mají manželku a děti anebo že jsou ještě svobodní: to je jistě konstatování velmi povšechné, listinný materiál je však na údaje o závislých lidech nadmíru skoupý, jedná se přece jen o velmi variabilní objekt majetkový a co platí dnes, neplatí natrvalo, jako u nemovitostí; konkrétní poddaný už zítra může být mrtvý a jeho jméno v listině je k ničemu. Konkrétní výčty obsahují až urbáře, ty se ovšem objevují až koncem 13. století. O jména závislých

ostatně nejde, ne alespoň v první řadě. Chceme si hlavně prověřit, co lze v lito-
měřické zakládací listině zjistit o rodinách závislých lidí, kteří tvoří součást do-
tace kolegiálního kostela sv. Štěpána. Proto si není ani třeba zvlášť všimnout for-
my C, falsa z počátku 14. století, které jen svérázně kombinuje data, obsažená
již ve formách A a B. A tedy: obecná formulace u závislých řemeslníků z hrad-
ských obcí uvádí jednoduchou rodinu, tj. muže, ženu a jejich děti obojího po-
hlaví. U konkrétních jmen ve formě B a C (a v dodatku k formě A) se rodina
stejněho typu mlčky předpokládá, atypické držební vztahy se uvádějí výslovně
zvlášť (např. držba bratří, otce s dítětem aj).

Údaje o rodinách závislých lidí doplníme však víceméně na tomto místě ješ-
tě několika daty z listiny, která pochází z Moravy, ale z nejbližšího časového
sousedství, z února roku 1078. Je to známá zakládací listina kláštera v Hradišti
(v Hradisku) u Olomouce, vystavená moravským vévodou Ottou a jeho man-
želkou Eufémií. To, co je v textu tohoto dokumentu pro naše účely podstatné,
nejdou ovšem údaje o závislých lidech, ale data o rodinných poměrech donáto-
ra samotného, tedy data o rodině lidí svobodných, dokonce lidí z řad vládnoucí
dynastie, tedy šlechty na nejvyšším stupni sociálního žebříčku stojící.